ตอนที่ ๓

กรรมให้ผลตามลำดับ

กฎแห่งกรรม คือกฎของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และเราทุกคนก็ถูกควบคุมโดยกฎแห่งกรรม แม้การที่เราได้ปฏิบัติกรรมฐานก็เป็นกรรมฝ่ายดี เรียกกุศลกรรม เป็นกุศลกรรมที่เหนือกว่าทานเหนือกว่าศีล เป็นกุศลกรรมขั้นภาวนา

ในตอนที่ผ่านมานั้น ได้ชี้แจงให้เห็นว่ากรรมมี ๑๒ อย่าง โดยแบ่งออกเป็น ๓ หมวด* คือ

หมวดที่ ๑ กรรมที่ให้ผลตามกาล มีอยู่ ๔ อย่าง

หมวดที่ ๒ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ มีอยู่ ๔ อย่าง

สองหมวดนี้ได้อธิบายจบไปแล้ว ในตอนที่ ๒ เฉพาะในตอนนี้จะได้อธิบายกรรมหมวดที่ ๓ คือ **กรรมให้ผลตามลำดับ** มีอยู่ ๔ อย่างเหมือนกัน

กรรมให้ผลตามลำดับนั้น มีกฎธรรมชาติของมันว่า กรรมใดหนัก กรรมนั้นต้องให้ผลก่อน ไม่ว่ากรรมนั้นจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว หรือไม่ว่ากรรมนั้นจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม หรือไม่ว่ากรรมนั้น

---

*กรรม ๑๒ หรือกรรม ๓ หมวดนี้ มิได้มาในบาลีพระไตรปิฎกในรูปเช่นนี้โดยตรง แต่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นหลัง เช่น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และอภิธัมมัตถสังคหะ แต่ในวิสุทธิมรรคจัดอาจิณณกรรมรองจากครุกรรม ส่วนในอภิธัมมัตถสังคหะ และในอรรถกถามัชฌิมนิกาย จัดอาสันนกรรมรองจากครุกรรม ในที่นี้จัดอย่างนัยหลัง เพราะมีเหตุผลชัดเจนกว่า

จะทำก่อนหรือทำหลัง ถ้ากรรมนั้นหนัก แม้ทำทีหลังก็จะให้ผลก่อน และกรรมที่เพลาลงมาก็จะให้ผลตามลำดับ และกรรมนี้มันจัดคิวของมันเอง เป็นเสมือนเครื่องคอมพิวเตอร์ของมันเองว่า เมื่อทำไปแล้วอย่างไหนหนัก มันจัดลำดับของมันเอง เราไม่ต้องไปจัดให้มัน ไม่มีผู้พิพากษาแยกแยะว่า นี้หนักนี้เบา ไม่ต้องไปแยกให้มัน มันแยกของมันเอง อย่างเรามานั่งสมาธิ ถ้าจิตเราสงบมากก็ได้บุญมาก กรรมมันก็แยกไปไว้ เก็บไปไว้ ถ้าเราได้น้อย กรรมมันก็เก็บบันทึกไว้ว่าได้น้อย ไม่ต้องมีใครมาคอยนับคอยตวงว่าหนักเท่านั้นเท่านี้ แต่กรรมมันจะกำหนดด้วยตัวของมันเอง เพราะเป็นกฎของธรรมชาติ

กรรมที่ให้ผลตามลำดับนั้น มี ๔ อย่าง

๑ ครุกรรม กรรมหนัก

๒ อาสันนกรรม กรรมที่ตามระลึกได้เมื่อจวนเจียนจะตายหรือกรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย

๓ อาจิณณกรรม กรรมที่ทำเป็นอาจิณ ทำบ่อย ๆ กรรมที่ทำจนเคยชิน หรือพหุลกรรม กรรมมาก กรรมที่ทำไว้มาก ๆ หรือแม้ทำครั้งเดียว แต่ส้องเสพเสมอเป็นนิตย์

๔ กตัตตากรรม กรรมสักว่าทำ

กรรมมี ๔ อย่างนี้ เป็นกรรมที่ให้ผลตามลำดับ จะได้อธิบายกรรมทั้ง ๔ ชนิดนี้ให้เห็นชัดว่า เกิดขึ้นตามลำดับของมันได้อย่างไร

ครุกรรม

ครุกรรม กรรมหนัก (ครุ แปลว่าหนัก) กรรมนั้นกล่าวแล้วว่ามีทั้งกรรมดีกรรมชั่ว ครุกรรมที่เป็นกรรมชั่วก็มี ที่เป็นกรรมดีก็มี

ครุกรรมที่เป็นกรรมชั่ว ได้แก่ **อนันตริยกรรม ๕** อนันตริยกรรม แปลว่า กรรมที่มีโทษมาก โทษอย่างมหันต์ โทษที่นับไม่ได้ (อนันตะ แปลว่า นับไม่ถ้วน มันมาก) มีอยู่ ๕ อย่าง

๑ มาตุฆาต ฆ่าแม่

๒ ปิตุฆาต ฆ่าพ่อ

๓ อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์

๔ โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต

๕ สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกกัน

กรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ ถ้าใครทำเข้าแล้วเป็นกรรมฝ่ายอกุศลที่เป็นบาปหนัก เป็นกรรมหนัก เช่น ใครไปฆ่าพ่อฆ่าแม่ด้วยความจงใจ ก็เป็นอนันตริยกรรม แต่ต้องมีเจตนาจึงเป็นกรรม แต่ถ้าฆ่าโดยไม่เจตนาก็ไม่เป็นกรรม อย่างเราให้ยาแก่คนไข้ หรือเราให้ยาแก่พ่อแม่ เกิดให้ยาผิด คนไข้ตายหรือ พ่อแม่เกิดตาย อย่างนี้ไม่เป็นกรรม เพราะไม่มีเจตนา การที่จะเป็นกรรมได้ต้องมีเจตนาดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **"เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า การกระทำที่มีเจตนาจึงจะเป็นกรรมได้"** เพราะฉะนั้น กรรมไม่ว่าดีหรือชั่วจะต้องมีเจตนาคือความจงใจ

ถ้าใครเกิดไปฆ่าพ่อแม่เข้า ตกนรกแน่ ไม่มีทางอื่นเลย และนรกนั้นก็เป็นนรกที่รุนแรงด้วย คือ **อเวจีมหานรก**[๑] มหานรกนั้นมีอยู่ ๘ ขุม ใหญ่ ๆ ใน ๘ ขุมใหญ่นั้น ที่ร้ายแรงมากคืออเวจีมหานรก ร้อนแรงมาก ถ้าหากว่าผู้ที่ทำกรรมนั้นเกิดไปทำกรรมดีเข้า เช่น ไปฟังธรรม ไปนั่งกรรมฐาน จะให้ได้ฌานหรือจะให้ได้มรรคผลนิพพาน ไม่มีทางทำได้เลย เพราะจิตต่ำลงไปมาก

---

๑. มหานรก (นรกขุมใหญ่) ๘ ขุม ได้แก่ สัญชีวะ กาฬสุตตะ สังฆาฏะ ชาลโรรุวะ ธูมโรรุวะ ตาปนะ ปตาปนะ และ อเวจี แต่ละขุมมีกำแพง ๔ ด้าน มีหลังคาเหล็ก พื้นเหล็ก มีไฟลุกโพลง คล้ายอยู่ในหีบ ๔ เหลี่ยม กว้างยาว ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ที่ฝามีกำแพง ๔ ด้าน มีประตู ๔ ช่อง รอบ ๆ มหานรกแต่ละขุมมีนรกย่อย ๑๖ ขุม เรียกว่า **อุสสุทนรก**

อุสสุทนรก มี ๑๒๘ ขุม ได้แก่ เวตรณีนที (นรกน้ำกรด) ขุรธารนรก (นรกมีดโกน) สุนขนรก (นรกหมา) สัญโชตินรก (นรกไฟ) อังคารสุนรก (นรกถ่านไฟ) โลหกุมภีนรก (นรกหม้อทองแดง) เป็นต้น - จากคัมภีร์จักกวาฬทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวอุสสุทนรก (บางคัมภีร์เรียกอุสสทนรก) ว่ามีเพียง ๑๖ ขุม ส่วนในคัมภีร์โลกบัญญัติกล่าวว่า อุสสุทนรกมี ๓๒ ขุม โดยตั้งอยู่ที่ประตูทั้ง ๔ ของมหานรกทั้ง ๘ ขุม.

พระเจ้าอชาตศัตรู ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราช-บิดา ด้วยการยุยงของพระเทวทัตต์ หลังจากนั้นแล้ว พระองค์จะบรรทมก็หลับไม่สนิท ทรงสะดุ้งกลัวอยู่เป็นนิตย์ แต่ต่อมาวันหนึ่ง พระองค์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยการนำของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ผู้เป็นแพทย์หลวงประจำราชสำนัก และประจำองค์พระพุทธเจ้า หมอชีวกนำเสด็จพระเจ้าอชาตศัตรูเข้ามาเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดชีวกัมพวัน ซึ่งหมอชีวกสร้างขึ้น พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงสดับพระสูตรจากพระพุทธเจ้า คือสามัญญผลสูตร ถ้าหากว่าพระองค์ไม่ได้ทรงปลงพระชนม์พระราชบิดาพระองค์ต้องสำเร็จโสดาบันแน่ แต่นี่ไม่มีทาง ได้แค่ประกาศพระองค์ถึงพระรัตนตรัย ต่อมาภายหลัง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงบำรุงสังคายนาครั้งที่หนึ่ง บำรุงพระพุทธศาสนามาก ถ้าพระองค์ไม่ได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาก็ต้องขึ้นสวรรค์แน่ แต่นี่ไม่มีทางขึ้นสวรรค์ได้เลย เพราะกรรมนั้นแรงมาก แต่เนื่องจากกรรมที่พระเจ้าอชาตศัตรูทำไว้ กรรมดีก็มีมากในภายหลัง ดังที่กล่าวไว้ตามคัมภีร์ว่า พระเจ้าอชาตศัตรู แทนที่จะไปตกอเวจีมหานรกอันร้ายแรงมาก ก็กระเถิบขึ้นมาขุมที่ไม่แรงมากเกินไป คือ **โลหกุมภีนรก** คือ **หม้อทองแดง** อันเป็นนรกย่อยขุมหนึ่งในบรรดาอุสสุทนรก (นรกย่อย) ๑๒๘ ขุม ซึ่งก็ยังนับว่าแรงอยู่ เพราะกรรมหนัก

กรรมหนักไม่มีใครห้ามได้เลย ใครจะเอาเงินมาซื้อมาถ่ายก็ไม่ได้อะไรก็ช่วยไม่ได้ เพราะกรรมหนัก ทำไมลูกฆ่าพ่อแม่จึงเป็นกรรมหนักอย่างนั้น เพราะพ่อแม่มีคุณมาก ผู้ที่มีคุณมากก็มีโทษมากถ้าทำผิดต่อท่าน พระพุทธเจ้าจึงทรงให้ถือพ่อแม่ว่าเหมือนไฟ เรียกว่า **อาหุเนยยัคคิ** แปลว่า **ไฟที่ควรบูชา**

ปกติว่าไฟ ถ้าใครใช้เป็น ไฟก็ให้คุณประโยชน์มาก แต่ถ้าใช้ไม่เป็นไฟก็เผาผลาญเอาได้ พ่อแม่เราก็เหมือนกัน ถ้าเราเคารพเชื่อฟังปฏิบัติดีต่อท่านก็เจริญรุ่งเรืองมาก ถ้าปฏิบัติผิดต่อท่านก็เสื่อมมาก พระพุทธเจ้าจึงเรียกพ่อแม่ว่า เป็นไฟที่ควรบูชา เพื่อปฏิรูปคำสอนของศาสนา

พราหมณ์ที่เขาสอนให้บูชาไฟ ว่าจะให้ความสุขความเจริญอย่างนั้นอย่างนี้ แต่พระพุทธเจ้าทรงจัดคำสอนให้เป็นปฏิรูปเสียว่า ในพระศาสนาของพระองค์ก็มีไฟที่ควรบูชาเหมือนกัน คือพ่อแม่ นี้เป็นคำที่แทรกเข้ามาเพื่อชี้ให้เห็นว่า พ่อแม่นั้นเป็นผู้มีคุณมาก ถ้าใครฆ่าท่าน ทำผิดต่อท่านมีโทษมหันต์ ใครก็ตามถ้าทำครุกรรม เช่น ฆ่าพ่อแม่ ไม่มีทางที่จะพ้นจากนรกได้เลย ต้องไปนรกก่อน แล้วกรรมดีที่ทำไว้ค่อยให้ผลภายหลัง แต่ต้องไปเสวยกรรมในนรกก่อน เพราะกรรมนั้นหนักมาก ไม่มีกรรมอื่นขวางเลย กรรมนี้ต้องอยู่หน้า พอตายปั๊บต้องไปสู่นรกทันที ไม่มีแวะที่ไหนเลย ไม่มีข้องแวะในภพใดชาติใดคั่นระหว่างเลย

ส่วนครุกรรมที่เป็นกุศลกรรม ได้แก่ **สมาบัติ ๘** สมาบัติ ๘ ก็คือผู้ได้ฌาน ๘ นั่นเอง คือ ผู้ทำกรรมฐานฝึกจิตจนถึงขั้นได้ฌาน ผู้ทำสมาธิขั้นได้ฌานตั้งแต่ ๑ ถึงที่ ๘ ท่านเรียกว่า ได้สมาบัติ ๘ อาจจะได้บรรลุฌานข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ อย่างอาฬารดาบสและอุทกดาบส อาจารย์ของพระพุทธเจ้า บำเพ็ญฌานสมาบัติอยู่ รูปแรกได้ฌานที่ ๗ คือสมาบัติ ๗ รูปที่ ๒ ได้ฌานที่ ๘ คือสมาบัติ ๘ ท่านผู้ได้สมาบัติเหล่านี้ ถ้าตายไปในขณะที่ฌานไม่เสื่อม ก็ต้องไปเกิดในพรหมโลกอย่างแน่นอน ไม่มีกรรมอื่นจะขวางกั้นได้เลย เพราะเป็นกรรมหนักฝ่ายดี เพราะฉะนั้น อาจารย์ของพระพุทธเจ้าทั้งสอง เมื่อตายแล้วจึงไปเกิดอยู่ในพรหมโลก แม้ขณะนี้ก็ยังอยู่ในพรหมโลก เพราะเป็นกรรมหนักฝ่ายดี นี้คือครุกรรม

สำหรับพวกเรา ก็ระวังครุกรรมฝ่ายอกุศลในข้อฆ่าพ่อฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ส่วนทำร้ายพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิตนั้นไม่มีแล้วสมัยนี้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพระชนม์อยู่ สำหรับสังฆเภท การทำสงฆ์ให้แตกจากกัน ส่วนมากก็เป็นพระสงฆ์นั่นแหละทำให้แตกได้ แต่ชาวบ้านอาจจะมีส่วนบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้วไม่มี

อาสันนกรรม

กรรมที่ ๒ คือ อาสันนกรรม อาสันนกรรม แปลว่า *"กรรมที่ทำเมื่อจวนเจียนจะตาย หรือกรรมที่ระลึกได้เมื่อใกล้จะตาย"* กรรมนี้สำคัญมาก ถ้าไม่มีกรรมหนักขวางหน้าแล้ว กรรมที่ทำเมื่อจวนเจียนจะตายนี้จะต้องให้ผลก่อน เพราะกรรมนี้หนักรองลงมา สมมุติว่าเมื่อเราจวนเจียนจะตาย ทำกรรมดีไว้ ก็ไปเกิดที่ดีทันที เมื่อเราไปเกิดชาติต่อไป ถ้าทำกรรมชั่ว เมื่อจวนเจียนจะตายก็ไปเกิดในที่ชั่วทันที นี้มีข้อแม้ว่า ถ้าไม่มีกรรมหนักมาขวางไว้ กรรมนี้จะต้องให้ผล เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า **จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา** แปลว่า **เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติก็เป็นอันหวังได้** หมายความว่า ถ้าผู้ใดตายไปด้วยจิตเศร้าหมอง เช่น โกรธจัด โลภจัด หลงจัด วุ่นวายจัดตอนใกล้ตาย ก็ไปตกอบายแน่ แต่ถ้าหากว่าเมื่อจวนจะตาย จิตผ่องใสเบิกบาน ก็ไปสุคติแน่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า **จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา** แปลว่า **เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติก็เป็นอันหวังได้**

คำว่า **"สุคติ"** นั้น คืออะไร สุคตินั้นหมายถึงสวรรค์ทุกชั้น และหมายถึงมนุษยโลกนี้ด้วย มนุษยโลกนี้จัดเป็นสุคติภูมิ เรานี้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็ถือว่าเกิดในสุคติ

ทุคติภูมิคืออะไร ทุคติภูมิ ได้แก่ การเกิดในอบาย อบายมีอยู่ ๔ ภูมิ คือ

๑ นิรยะ นรก

๒ ติรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน

๓ ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต

๔ อสุรกายะ อสุรกาย (ผี)

ถ้าเกิดใน ๔ ภูมินี้ ท่านเรียกว่าอบายภูมิ ศัพท์เดิมมาจากคำว่า *"อปายะ"* แต่ภาษาไทยชอบเปลี่ยนตัว ป เป็นตัว บ จึงเรียกอปายะว่า อบาย (อปายะ แปลว่า ภูมิที่เสื่อม ภูมิที่ไม่สบาย อปะ แปลว่า "ไม่หรือปราศจาก" อายะ แปลว่า "เจริญ" เพราะฉะนั้น อปายะหรืออบาย แปลว่า

ไม่เจริญหรือปราศจากความเจริญ คือเสื่อมนั่นเอง)

เพราะฉะนั้น ถ้าใครทำกรรมเมื่อจวนเจียนจะตายก็ถือว่าสำคัญมาก คนไทยเราหรือชาวพุทธเรา เมื่อญาติพี่น้อง พ่อ แม่ หรือใครป่วยหนักก็มักจะให้สวดมนต์ให้ฟัง นิมนต์พระมาสวดมนต์ คือให้รับรู้แต่สิ่งที่ดี ๆ หรือบอกทางสวรรค์ให้ ซึ่งเรียกกันว่า **"บอกทาง"** เพราะว่าจะจากไปแล้ว ถ้าเรารู้ เราเข้าใจว่าเขาใกล้จะตายแล้วก็จะบอกทางให้ บางคนให้ใช้ภาวนา **พุทโธ ๆ** อย่างที่เราภาวนาบ่อย ๆ หรือภาวนาว่า **อรหํ ๆ**

แต่บางคนไม่เคยได้ยินคำว่า **"อรหํ"** เลย พอลูกหลานบอกว่า **"คุณยาย ขอให้ภาวนาว่า อรหํ อรหํ เอาไว้"** คุณยายก็ฟังว่า "อะไรหาย" คือยังงกอยู่ นึกว่าสมบัติมันจะหาย เพราะไม่คิดถึงว่า เขาบอกทางให้ ยังคิดถึงว่าทรัพย์สมบัติที่เก็บไว้มันจะหายไปไหนเสีย เพราะไม่คำนึงถึงเรื่องที่เคยศึกษา เคยปฏิบัติ หรือมิฉะนั้นก็ไม่เคยปฏิบัติมา

ในสมัยพุทธกาล มีอุบาสกคนหนึ่งชื่อว่า **ธัมมิกอุบาสก** เมื่อป่วยหนักจวนจะตายก็ให้ลูก ๆ ไปนิมนต์พระมาสวดให้ฟัง พอพระมานั่งล้อมเตียงเข้าแล้วก็ถามว่า "ท่านจะฟังพระสูตรไหน?" ธัมมิกอุบาสกก็บอกว่า **"ผมต้องการฟังสติปัฏฐานสูตร"** พระก็สวดให้ฟัง อุบาสกนี้ก็ตั้งใจฟัง พอฟังใจเคลิ้มไป มีภาพเทวดามาปรากฏแก่ตนในขณะนั้น ว่ามีเทวดาเอารถจากสวรรค์ ๖ ชั้นมารับ ในที่สุดอุบาสกคนนี้พอฟังธรรมแล้วเมื่อตายไปก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เพราะทำความดีมาตลอด

มีเรื่องแปลกอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่อง **นางมัลลิกา** ซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลในสมัยพุทธกาล พระนางทรงทำความดีมามาก แต่เวลาจวนจะสิ้นพระชนม์ไม่ทรงคิดถึงความดี กลับไปทรงคิดถึงแต่ความชั่วนิดเดียวที่ทรงทำไว้ แต่คิดบ่อย ๆ ความดีมากแต่ไม่ทรงคิด ไปทรงคิดแต่เรื่องความชั่วที่โกหกพระสวามีไว้ แล้วมาทรงนั่งคิดดูว่า "เรื่องที่เราโกหกนี้ พระสวามีทรงจับไม่ได้ก็จริง แต่พระพุทธเจ้าคงทรงทราบหรือพระอรหันต์ก็คงรู้ เราทำไม่ถูก ไม่สมควร"

เมื่อจวนจะสิ้นพระชนม์ พระนางมัลลิกา ซึ่งเป็นผู้อุปการะต่อ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์มาก บำรุงพุทธศาสนามาก แต่จวนจะสิ้นพระชนม์ จิตเศร้าหมอง คิดแต่เรื่องอกุศลที่พระองค์ทำไว้อย่างเดียวเท่านั้น พอนางสิ้นพระชนม์ก็ไปตกนรกทันที

เมื่อพระมเหสีสิ้นพระชนม์ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็เสด็จจะเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ขณะนี้พระนางมัลลิกาไปเกิดที่ไหน พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นทรงรักพระมเหสีมาก ถ้าพระองค์ตรัสตอบโดยตรงว่า ขณะนี้พระนางอยู่ในนรก พระเจ้าปเสนทิโกศล จะทรงเลิกนับถือพุทธศาสนาแน่ และจะทรงล้างพระพุทธศาสนาหมดจากแคว้นของพระองค์แน่ พระพุทธเจ้าทรงทราบดี พอพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปประทับนั่งที่พระคันธกุฎีในวัดพระเชตวัน พระพุทธองค์ก็ทรงใช้อำนาจจิตดลบันดาลใจให้ทรงสนทนาเรื่องอื่นเสีย จนพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงลืมไป คิดว่าจะทูลถามเรื่องพระมเหสีก็มัวคุยเรื่องอื่นไปเสีย แล้วเสด็จกลับวังโดยมิได้ทูลถามเรื่องนี้

พอเลย ๗ วันแล้ว กรรมที่พระนางมัลลิกาทำไว้ก็หมดไป พระนางก็จุติจากนรกไปเกิดในสวรรค์ เพราะอกุศลกรรมทำไว้ไม่มาก พอนางไปเกิดในสวรรค์แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงนึกถึงพระมเหสีได้ จึงได้เสด็จมาทูลถามพระพุทธเจ้าว่าพระนางไปเกิดที่ไหน ตอนนี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงดลบันดาลพระทัยแล้ว ตรัสตอบโดยตรงว่า ขณะนี้พระนางทรงอุบัติบนสวรรค์แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ตรัสว่า “ใช่แล้ว คนทำความดีมากอย่างนี้ ต้องไปเกิดในสวรรค์” แต่ไม่ทรงทราบว่าพระนางไปเกิดในนรกมาก่อนแล้ว เพราะจิตเศร้าหมอง

เพราะฉะนั้น อาสันนกรรมนี้จึงเป็นกรรมที่ควรใส่ใจมาก แม้มันจะไม่มาก แต่มันอยู่ใกล้กับปากทางความตาย มันจึงให้ผลก่อน ท่านเปรียบกรรมชนิดนี้ว่า เหมือนกับฝูงโคที่แออัดยัดเยียดอยู่ในคอกเวลาเช้ามืด พอเขาเปิดประตูคอก ถ้าตัวใดอยู่ที่ปากประตูคอก เช่นแม่โคแม้จะมีกำลังอ่อนก็ต้องออกก่อน เพราะมันอยู่ปากประตูคอก โคถึกแม้จะมีกำลังมาก แต่เมื่ออยู่ไกลประตูคอก ก็ต้องออกทีหลัง กรรมที่เราทำ

ไว้เมื่อจวนเจียนจะตายนี้ก็เหมือนกัน แม้จะไม่หนัก แต่มันอยู่ใกล้ เมื่อจวนเจียนจะตายมันจะพาไปก่อน เพราะฉะนั้น กรรมอันดับ ๒ นี้จึงต้องระวัง โดยเฉพาะเมื่อจวนเจียนจะตายก็ต้องนึกถึงแต่กรรมดี ผู้ที่ฝึกกรรมฐานบ่อย ๆ นั้นมีกำไรกว่าคนอื่น คือนึกถึง **พุทโธ** หรือนึกถึงความดีอยู่เรื่อย ๆ มันเป็นตัวหนุน แล้วกรรมที่เราเคยทำไว้มันจะทำหน้าที่มาเป็นอาสันนกรรม นำเราพุ่งขึ้นไปสู่สุคติได้

อาจิณณกรรม

กรรมที่ ๓ คือ **อาจิณณกรรม** แปลว่า **กรรมที่ทำจนเคยชิน** คือกรรมที่ทำบ่อย ๆ หรือทำคราวเดียว แต่นำมาคิดบ่อย ๆ เป็นนิตย์ สมมุติว่าเราใส่บาตรทุกวัน ทำจนเคยชิน รักษาศีลก็รักษาทุกวัน ทำจนเคยชิน ทำสมาธิก็ทำทุกวัน ทำจนเคยชิน ปฏิบัติพ่อแม่ก็ปฏิบัติทุกวัน ทำจนเคยชิน กวาดลานวัดก็กวาดทุกวัน ทำจนเคยชิน กรรมนี้ก็มากเข้า ๆ เรียกว่า **พหุลกรรม** แปลว่า **กรรมมากขึ้น** หรือ **กรรมหนา** นี้เป็นกรรมฝ่ายดี

แต่ถ้าเป็นกรรมฝ่ายชั่วก็เช่นกัน ถ้าด่าคนก็ด่าทุกวัน ตื่นเช้าก็ด่าตอนเย็นก็ด่า หนักเข้า ถ้าโกหกก็โกหกทุกวัน ถ้ากินเหล้าก็กินทุกวัน คือทำชั่ว ทำทุกวันเป็นอาจิณ ฆ่าสัตว์ก็ฆ่าทุกวัน ฉีดยุงก็ฉีดทุกวัน โดยทำเป็นอาจิณ กรรมใดที่ทำบ่อย ๆ ทำทุกวัน ทำมาก ๆ เข้า ถ้าไม่มีกรรมหนักกว่า คือ ครุกรรมหรืออาสันนกรรมขวางหน้าแล้ว กรรมนี้จะต้องให้ผลก่อนแน่ กรรมนี้ต้องขึ้นหน้า แซงคิวขึ้นหน้าทันที เพราะเป็นกรรมที่หนักรองลงมา ท่านเรียกว่า **อาจิณณกรรม** คือ **กรรมที่ทำเป็นอาจิณ** หรือ **พหุลกรรม กรรมที่ทำมาก** ถ้าทำกรรมดีก็ได้ไปเกิดในที่ดี ถ้าทำกรรมชั่วก็ไปเกิดในที่ชั่ว แล้วแต่ทำประเภทไหนไว้ จะไปเกิดในที่ใดขนาดไหน อย่างไร ก็แล้วแต่กรรมนั้นดีหรือชั่ว

กตัตตากรรม

กรรมที่ ๔ คือ **กตัตตากรรม** แปลว่า **กรรมสักว่าทำ** กรรมนี้ในสมัยเมื่อผู้เขียนเป็นสามเณรเรียนนักธรรมอยู่ มีความเข้าใจไปตามแบบการเรียนของนักธรรมในชั้นโทสมัยนั้น ว่ากรรมข้อนี้เป็นกรรมที่ทำโดยไม่มีเจตนา แล้วก็เกิดสงสัยอยู่ว่า "ทำไมมันผิดพุทธพจน์ไป เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า กรรมต้องมีเจตนาจึงจะเป็นกรรม แล้วกตัตตากรรมแปลว่า กรรมที่ไม่มีเจตนา เป็นกรรมได้อย่างไร เขาเคยยกตัวอย่าง เช่น ว่าคนยิงธนูไป ลูกศรไปเจาะเอาต้นกล้วย ถูกตัวหนอนตายโดยไม่มีเจตนาก็เป็นกรรมเหมือนกัน แม้ไม่มีเจตนา" ผู้เขียนยังไม่เห็นด้วย ยังสงสัยอยู่เพราะการที่เป็นกรรมได้ ต้องมีเจตนา

ภายหลัง เมื่อมาศึกษามากเข้าจึงได้พบคำอธิบายที่ถูกต้อง จากคัมภีร์อภิธรรม โดยเฉพาะการอธิบายกรรมข้อนี้ ในคัมภีร์อภิธัมมัตถภาวินี ซึ่งเป็นหลักสูตรของประโยค ๙ ท่านอธิบายกรรมนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า *"กตัตตากรรม หมายถึงกรรมที่ทำโดยไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน หรือกรรมที่ทำโดยเจตนาเบาบาง"* คือกรรมบางอย่าง เราไม่ได้เจตนาไว้ก่อนว่าจะทำดีหรือทำชั่ว แล้วก็ไปทำเข้า หรือทำด้วยเจตนาเบาบางเหลือเกิน ทำสักแต่ว่าทำ อย่างเขามาเรี่ยไรเรา เราไม่มีศรัทธาเลย แต่ก็ให้ไปให้พ้น ๆ ไป สักแต่ว่าทำ มันก็ได้บุญเหมือนกัน แต่บุญมันสักแต่ว่าทำ เพราะว่ามันเป็นสักแต่ว่าทำไป กรรมประเภทนี้เบาบางและน้อยมาก มันจึงรอคิวให้ผลอยู่ กรรมประเภทนี้จะเป็นอโหสิกรรมได้ง่าย เพราะมันต้องรอคิวกรรมหนัก รอคิวอาสันนกรรม รอคิวอาจิณณกรรมอยู่ มันรอให้กรรมอื่นให้ผลให้เต็มที่ก่อนแล้วตัวเองจึงจะให้ผล รอ ๆ ไปก็หมดกำลัง แต่ถ้าหากกรรมอื่นให้ผลหมดแล้ว กรรมประเภทนี้ก็ให้ผลได้ สมมุติว่าใครคนหนึ่งทำกรรมดีไว้แล้วไปเกิดในสวรรค์ แต่เขาทำกรรมชั่วไว้อย่างหนึ่ง เช่น อาจจะหยอกล้อเพื่อน พูดหยอกล้อ แต่ว่าหยอกล้อโดยจงใจ ต้องการให้เพื่อนเสียหน้า ถ้าว่าเขาไปเกิดในสวรรค์แล้ว พอลง

มาเกิดในมนุษย์ กรรมดีของเขาหมดแล้ว กรรมนี้ก็ทำให้เขาถูกหยอกล้อ เพราะว่ามันไม่มีกรรมอื่นจะให้ผลแล้ว มันก็ถูกกรรมนี้ให้ผล หรือถูกกลั่นแกล้ง นี่เป็นตัวอย่าง เพราะกรรมนี้มันเบา เมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้ว มันก็จะถึงวาระให้ผลของของมัน

กรรมเรียงคิวกันอยู่อย่างนี้เอง และไม่ลัดคิวกัน ไม่แย่งคิว ไม่คอรัปชั่นกับใคร ในเรื่องการให้ผลของกรรมนี้ ไม่มีกรรมไหนจะมาบอกว่า *"นี่ นี่ ขอฉันก่อนนะ ฉันรีบ"* จะขอลัดคิวอย่างนี้ไม่ได้ เพราะกรรมเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎที่ธรรมชาติจัดเอาไว้ให้เสร็จแล้ว ทั้งกรรมดีและกรรมไม่ดี อย่างเราทำกรรมฐานหรือเราให้ทานหรือรักษาศีล กรรมมันจัดคิวเอาไว้แล้ว มันจัดคิวไว้ทุกวันว่าคิวไหนขึ้นก่อนคิวไหนขึ้นหลัง

ถามว่า แล้วมันจัดไว้ที่ไหน ? คำตอบก็คือ มันจัดไว้ที่จิตของเรา จิตนี้เองเป็นตัวบันทึกกรรม มันบันทึกกรรมทุกชนิดที่เราทำเอาไว้ จิตเป็นเครื่องบันทึกที่ถี่ยิบและละเอียดที่สุด เหมือนเครื่องคอมพิวเตอร์เก็บข้อมูลที่มนุษย์ใส่เข้าไปไว้หมดฉะนั้น

การพูดถึงกฎแห่งกรรม จะต้องทำความเข้าใจให้ชัด มิฉะนั้นจะสับสน เพราะมีกฎของมันโดยเฉพาะเช่นเดียวกับกฎทางวิทยาศาสตร์ เช่น กฎแห่งความโน้มถ่วง กฎแห่งความดึงดูด เพราะขึ้นชื่อว่า "กฎ" แล้ว มันก็ต้องมีกฎของมันทั้งสิ้น มันก็ต้องมีสูตรของมัน กฎแห่งกรรมก็ต้องมีสูตร ส่วนมากเราได้ยินกฎแห่งกรรมย่อ ๆ ว่า **"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"** เราจะได้ยินเช่นนี้เป็นส่วนมาก แต่ผู้เขียนมานั่งพิจารณาดูแล้วก็พบว่า แท้ที่จริงพระพุทธเจ้าตรัสกฎแห่งกรรมไว้เป็นภาษาบาลีชัดเจน แม้เรานำมาสวดทุกวัน เราไม่รู้ว่านี้คือกฎแห่งกรรม นั่นก็คือกฎแห่งกรรม ๖ อย่าง

กฎแห่งกรรม ๖ อย่าง

ในบทสวดมนต์ **พรหมวิหารผรณา-การแผ่พรหมวิหาร** ข้อเจริญอุเบกขา ซึ่งเราชาวพุทธสวดกันอยู่เสมอว่า

สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

กมฺมสฺสกา เป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน

กมฺมทายาทา เป็นผู้รับผลของกรรม

กมฺมโยนี เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด

กมฺมพนฺธู เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์

กมฺมปฏิสรณา เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ จักทำกรรมอันใดไว้

กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่ว

ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ จะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

กฎข้อที่ ๑ กมฺมสฺสกา เป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เราทุกคนทำกรรมเป็นของของตนทั้งสิ้น อย่างเราให้ทานก็ได้เรา เรารักษาศีลก็ได้เรา คือเป็นของเรา จะมอบให้คนอื่นไม่ได้ อย่างเราทำสมาธินี้ เมื่อเราไปถึงบ้านบอกคุณแม่ว่า "ขอให้คุณแม่ใจสงบด้วย" ย่อมทำแทนกันไม่ได้ คุณแม่ไม่ได้ทำนี่ หรือเรากินข้าว เราบอกคุณแม่ว่า "เออ คุณแม่อิ่มแทนด้วย" ก็ไม่ได้ คุณแม่ไม่ได้กินนี่ หรือเราทำชั่ว แล้วบอกว่า "เอ้า รับไปด้วยนะ ข้าไม่เอาละความชั่ว" คนอื่นเขาก็ไม่รับ เพราะใครทำก็เป็นของของคนนั้น ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน

กฎข้อที่ ๒ กมฺมทายาทา เป็นผู้รับผลของกรรม กฎแห่งกรรมข้อนี้ก็คือ ใครทำคนนั้นจะต้องได้รับ จะไปเที่ยวโอนให้กันไม่ได้ บางคนบอกว่า "นี่เขาใส่ความเรานะ เราไม่ได้ทำความผิดเลย" แต่ถ้าว่าตามกฎแห่งกรรมแล้วเราเคยทำผิดไว้ชาติก่อนแน่ ไม่อย่างนั้นคนไม่มาใส่ความเรา มันต้องมีแน่ เหมือนของของเราหาย ถูกขโมยไป หรือเราถูกโกง เราต้องเคยลักของคนอื่นมา หรือโกงคนอื่นมาแน่ในชาติก่อน จึงมีคนมาลักของเรา หรือโกงเราในชาตินี้ เพราะกรรมที่เราเคยสร้างไว้

พ่อแม่ทิ้งทรัพย์สมบัติไว้ ลูกหลานก็ได้ผลของทรัพย์สมบัตินั้นเป็นทายาทรับมรดก เราหว่านกรรมชนิดใดเอาไว้ เราก็ต้องเป็นทายาท

เก็บเกี่ยวกรรมนั้น เราเป็นทายาท จะให้คนอื่นเป็นทายาทไม่ได้ เราต้องเป็นทายาท คือผู้รับผลของกรรมนั้น ไม่ว่าจะหว่านพืชคือกรรมชนิดไหน เราจะต้องได้รับกรรมชนิดนั้น เราต้องเป็นทายาทของกรรม กฎข้อที่ ๒ นี้เห็นชัด ๆ เลยว่า เราทำกรรมไม่ว่าชนิดใด ต้องได้รับกรรมชนิดนั้น เพราะเราเป็นทายาทของกรรม

กฎข้อที่หนึ่งนั้น ใครทำคนนั้นเป็นเจ้าของ แต่กฎข้อที่ ๒ นี้ ใครทำคนนั้นเป็นผู้รับผล

กฎข้อที่ ๓ กมฺมโยนี เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด หมายความว่า เราทุกคนนี้เกิดมาด้วยกฎแห่งกรรม กรรมเสกสรรค์ให้เรามาเกิดเป็นมนุษย์ ให้เราเกิดมาเป็นคนไทย เกิดเป็นผู้หญิง เกิดเป็นผู้ชาย เกิดอายุสั้น เกิดอายุยืน เกิดยากจน เกิดร่ำรวย สวย ไม่สวย โง่ ฉลาด กรรมเป็นตัวกำหนด กรรมที่เป็นตัวกำหนดให้มีกำเนิดอย่างนี้ นี้คือชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด แต่คำว่า "เรามีกรรมเป็นกำเนิด" นั้น ไม่ใช่ว่าแต่งให้เราเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วก็เสร็จอย่างเดียว แต่หมายความว่า แม้แต่เรามานั่งอยู่ที่นี่ กรรมก็กำหนดให้เรามา แม้แต่ข้าพเจ้านั่งพูดอยู่ที่นี้ก็กรรมกำหนดให้ต้องมานั่งพูดวันนี้ ไม่อย่างนั้นมาไม่ได้ มันต้องมีตัวกรรม คือตัวกำหนดให้มา บางคนก็มาด้วยอำนาจกรรมดี บางคนก็ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เพราะเรามีกรรมเป็นกำเนิดคือเป็นตัวกำหนด

กฎข้อที่ ๔ กมฺมพนฺธู เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือเรามีกรรมเป็นพวกพ้อง คือ เรามีกรรมเป็นพี่น้อง ถ้าเรามีพี่น้องดีเราก็ดี ถ้าเรามีพี่น้องไม่ดีเราก็เดือดร้อน ถ้าเรามีกรรมดีเราก็เจริญ มีกรรมไม่ดีเราก็เดือดร้อน และเราทำกรรมพันธุ์ไหนไว้ พันธุ์ของกรรมนั่นเป็นพันธุ์ไหน ถ้าเราทำพันธุ์ดีไว้เราก็ได้รับกรรมพันธุ์ดี ถ้าเราทำพันธุ์ไม่ดีไว้เราก็ได้รับพันธุ์ไม่ดี อย่างเราปลูกข้าวพันธุ์ใดไว้ พันธุ์ กข. หรือพันธุ์ไหน เราปลูกชนิดไหนก็ต้องได้รับผลชนิดนั้น เป็นพันธุ์อะไร สมมุติว่าเรา

สร้างกรรมพันธุ์ด่าเขาไว้ เมื่อด่าเขาไว้มาก เราก็ได้รับพันธุ์ด่า ถ้าเราสร้างกรรมพันธุ์ให้ทานเอาไว้ พันธุ์อันนี้ก็ทำให้เรามีความร่ำรวย มันแล้วแต่พันธุ์ของกรรม เป็นกรรมชนิดไหน พันธุ์ตัวนี้ แปลว่า พวกพ้องเผ่าพันธุ์ เชื้อสายที่เราหว่านลงไป เราทำลงไป

กฎข้อที่ ๕ กมฺมปฏิสรณา เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอย่างไหนเราต้องอาศัยกรรมอย่างนั้น อย่างเราทำกรรมที่ให้เกิดมาเป็นมนุษย์เราก็มีชีวิตแบบมนุษย์ ถ้าเราทำกรรมที่ให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็มีชีวิตเป็นสัตว์เดรัจฉาน ถ้าทำกรรมที่ให้เกิดเป็นเทวดาก็มีชีวิตเป็นอยู่แบบเทวดา ถ้าทำกรรมที่เป็นสัตว์นรกก็มีความเป็นอยู่แบบสัตว์นรก ถ้าเราสร้างบ้านเรือนสบายเราก็อยู่สบาย ถ้าสร้างบ้านเรือนไม่ดีก็อยู่ไม่สบาย เราทำกรรมชนิดไหนเราก็ได้อาศัยกรรมชนิดนั้นเป็นอยู่ เราทำงานได้เงินเท่าไรก็ได้เงินเท่านั้นเป็นอยู่

แต่บางคนบอกว่า “อ้าว ถ้าหากว่าทำกรรมชั่วล่ะ แล้วมีกรรมชั่วเป็นที่อยู่อาศัย อยู่ได้อย่างไรล่ะ กรรมชั่วเป็นที่อาศัยได้อย่างไร” ก็ตอบได้อย่างพวกที่ติดคุกติดตะราง ทำชั่วก็ได้อาศัยคุกตะรางเป็นที่อาศัย ถ้าตกนรกก็ได้อาศัยนรกเป็นที่อยู่อาศัย ถ้าคนขี้เกียจไม่ทำงานก็ได้อาศัยกระท่อมหรือที่อยู่ด้วยความยากลำบากเป็นที่อยู่อาศัย ทำอะไรไว้ก็ต้องอาศัยอย่างนั้น

แต่**เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต** (ทับ) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดโสมนัสวิหาร ท่านแปลคำนี้แปลกกว่าใครอื่นอย่างหนึ่งว่า **“มีกรรมเป็นที่อาศัยแล่นไป”** คำว่า **“สรณะ”** นั้น ท่านแปลว่า **“แล่นไป”** คือเราทุกคนนั้นแล่นไปตามกรรม ตามรางของกรรมที่เราสร้างไว้ ถ้าเราสร้างรางรถไฟไว้รถไฟก็วิ่งไปตามรางอันนั้น เพราะรางนั้นเราทำไว้ ถ้าเราทำกรรมไว้เป็นรางดีก็วิ่งไปตามรางที่ดีนั้น ถ้าเราทำกรรมไว้ที่เป็นเหมือนรางไม่ดีก็วิ่งไปตามรางที่ไม่ดีนั้น เพราะฉะนั้น เราแล่นไปตามกรรมที่เราทำไว้ อย่างคนที่เครื่องบินตก เขาก็แล่นไปตามนั้น ก็ทำไมบางคนงดเสีย ไม่ไปใน

เที่ยวบินนั้น บางคนก็มาแทนที่เพื่อน มันก็แล้วแต่กรรมที่ทำให้แล่นไป ชักนำไป แล่นไปตามกฎแห่งกรรม

กฎข้อที่ ๖ ทำกรรมใดไว้ดีหรือชั่ว จะต้องได้รับผลของกรรมอันนั้น เหมือนบุคคลหว่านพืชชนิดใดย่อมได้รับผลชนิดนั้น ถ้าหว่านข้าวต้องได้รับข้าว หว่านถั่วต้องได้รับถั่ว หว่านข้าวจะไปรับถั่วไม่ได้ ปลูกมะพร้าวจะไปได้ตาลก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ทำกรรมใดต้องได้รับกรรมนั้น

นี้คือกฎแห่งกรรม ชาวพุทธเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เราให้ทานบ้าง รักษาศีลบ้าง ฟังธรรมบ้าง เจริญภาวนาบ้าง อย่างนี้ชื่อว่าทำกรรมดี กรรมดีนี้จิตเป็นตัวเก็บเอาไว้ จิตเก็บไว้หมดทั้งดีและชั่วแล้วจะส่งผลออกมาตามระยะกาลของมันที่จะให้ผล มันเป็นกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่งซึ่งควบคุมชีวิตของเราอยู่ทุกคน

ผู้เขียนเองเมื่อศึกษาพุทธศาสนาตั้งแต่ยังเป็นสามเณร รู้สึกตัวว่าสิ่งที่พิสูจน์ได้ง่ายในคำสอนของพระพุทธเจ้าคือกฎแห่งกรรม กฎอย่างอื่นเช่นกฎการเวียนว่ายตายเกิด ต้องใช้เวลานานในการศึกษาพิสูจน์ แต่กฎแห่งกรรมนี้เห็นชัด อย่างเราขยันหมั่นเพียรนี้เห็นชัดว่าได้ผลเร็ว ถ้าเราทำไม่ดีก็เห็นชัดว่าเราได้ผลไม่ดีไว มันพอเห็นกันอยู่ในชาตินี้ และกรรมที่จะให้ผลในชาติต่อไปก็เกี่ยวพันกัน กรรมในพุทธศาสนานั้นไม่ใช่มีกรรมชาตินี้อย่างเดียว และไม่ใช่กรรมชาติหน้าอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวพันกันกับตัวแปรอื่น ๆ อีกหลายอย่าง

นี้คือกฎแห่งกรรมที่ควบคุมชีวิตทุกชีวิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพุทธศาสนาของเราไม่เชื่ออำนาจดวงดาว ไม่เชื่ออำนาจพระเจ้า ไม่เชื่ออำนาจสิ่งภายนอก ไม่เชื่อความบังเอิญว่าจะมาดลบันดาลชีวิตของเราให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เชื่อว่าเราจะสุข เราจะทุกข์ จะเสื่อม หรือจะเจริญย่อมขึ้นอยู่กับกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งเราได้ทำไว้ในชาติที่ล่วงมาแล้วและในชาติปัจจุบัน **เพราะเราทุกคนกำลังสร้างอนาคตด้วยปัจจุบัน ซึ่งปัจจุบันนี้เราได้มาจากอดีต.**